

Rad Vojnog suda u Kragujevcu od 1944. do 1947. godine

Cilj rada je da pokaže kako je funkcionisao Vojni sud u Kragujevcu u periodu od 1944. do 1947. godine. Istraživanje se zasniva na arhivskoj građi fonda „Vojni sud 1944–1947” Istorijskog arhiva Šumadije u Kragujevcu, a sastoji se od krivičnih dosijea 294 osuđenika, sa optužnicama, presudama, molbama, žalbama i izveštajima koji prate te procese. Rezultat do kog se došlo istraživanjem je da je sudstvo u najvećoj meri radilo po propisima, kao i da je postojala težnja da se ono liberalizuje.

Uvod

Partizanski pokret u toku rata nije samo radio na oslobodjenju teritorija, već i na uspostavljanju određenih institucija na njima. Osnivali su se Narodnooslobodilački odbori, kao osnovni oblik organa vlasti. Bez obzira na to što je oslobađanje teritorija u zemlji bilo neujednačeno, uspostavljanje ovih odbora, kao i sudova koji su bili u okviru njih, predstavljalo je osnovu za buduće funkcionisanje države. Sudstvo, u nekom obliku, postoji tokom čitavog trajanja rata, a po njegovom završetku je postalo jedna od bitnijih institucija novog poretka. Karakter rata, koji nije bio samo oslobodilački već i revolucionarni i građanski, umnogome je usmerio i definisao novi društveni poredak, a samim tim i funkcionisanje sudstva.

Kada je reč o vojnom sudstvu, začetak se nazire već polovinom 1941. godine pri partizanskim odredima (Petranović 1988: 25). Sudska funkcija u partizanskim jedinicama uvek je bila

uslovljena razvojem ustanka, partizanskim akcijama, ali i sastavom partijsko-partizanskog rukovodstva odreda. U prvim danima rata, sudsku funkciju u partizanskim odredima u Srbiji organizuju štabovi partizanskih odreda, na osnovu direktive Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije (Kulić 1964: 159).

Vojno sudstvo se u toku rata odlikovalo trima etapama razvoja: od početka rata do Fočanskih propisa februara 1942, od februara 1942. do maja 1944. i od maja 1944. do kraja rata (Kulić 1964: 159). Na početku rata vojno sudstvo nije bilo ujednačeno, te su i njegove organizacione forme bile različite (Hrnčević 1944: 11). Na početku ustanka u Srbiji, vojni sudovi nisu imali praksu obimnijih krivičnih postupaka, već je postojala potreba za energičnim i brzim donošenjem odluka. Prva etapa u razvoju revolucionarnog vojnog sudstva ispunjena je isključivo smrtnim kaznama za sve one koji su bili okarakterisani kao narodni neprijatelji i izdajnici. Ovakvo brzo i neformalno suđenje, neujednačeno po teritorijama i do kraja nedefinisano bilo kakvim uredbama, karakteristično je za revolucionarne ratne sudove. Konkretni propisi i pravna pravila u formalnom i materijalnom smislu za vođenje krivičnih postupaka pred partizanskim sudovima 1941. i početkom 1942. godine nisu ni postojali (Barić i Radelić 2008: 45). Ceo krivični postupak i odluka o kazni izvođeni su javno i usmeno. Sudovi su u toku te etape bili jednostepeni i sve odluke su bile zasnovane na direktivama Glavnog štaba i naređenjima komandi vojnih jedinica ili organa vlasti. Odluke su donošene od strane komisije koja je bila sačinjena od vojnih starešina, boraca, a ponekad bi jedan član bio iz redova civilnog stanovništva. Ono što je takođe karakteristično za prvu etapu jeste direktna povezanost i

Jelena Riznić (1997), Kragujevac, Palilulska 15, učenica 3. razreda Druge kragujevačke gimnazije

MENTOR: dr Milan Terzić, Institut za strategijska istraživanja Beograd

nerazdvojjnost vojnih sudova od Narodnih odbora koji su stvarani na oslobođenim teritorijama.

Fočanski propisi, doneti od strane Vrhovnog štaba NOPOJ-a februara 1942, predstavljaju prve odluke koje su konkretnije definisale položaj i funkciju sudova u toku rata (Petranović 1988: 211). Njihovim donošenjem počinje druga etapa u razvoju revolucionarnog vojnog sudstva, koja traje do maja 1944. Ovi propisi definišu krivicu po kojoj su vojni sudovi donosili presudu i vojnim i civilnim licima za dela špijunaže, izdaje narodne borbe, pljačke, ubistva itd. U toku 1943. stvaraju se uslovi za obrazovanje jedinstvenog sudstva na svim oslobođenim teritorijama. Jedna od najbitnijih izmena ove etape u odnosu na prethodnu je uvođenje obavezne dvostepenosti kod donošenja smrtnih presuda. Kazna se, dakle, nije mogla izvršiti bez dozvole Višeg vojnog suda, bez obzira na to da li je osuđenik podneo molbu ili nije (Kulić 1964: 170). Uredbom o vojnim sudovima od 24. maja 1944. godine počinje nova etapa u razvoju vojnog sudstva (Barić i Radelić 2008: 56). Njen značaj se ogleda i u tome što je ona imala zadatak da nakon Četvrte moskovske konferencije (9. oktobar 1944) sudi ratnim zločincima, budući da je na ovoj konferenciji odlučeno da će im se suditi u onim državama u kojima su počinili zločine, tj. da će biti procesuirani na osnovu zakona tih zemalja. Ova uredba je vojno sudstvo u načelu podelila na vojne sudove korpusa, korpusne vojne oblasti i Viši vojni sud pri vrhovnom štabu, koji je bio zadužen za drugostепенost presude (Gagović 1975: 106). Takođe, ovim dokumentom po prvi put je utvrđena i institucija branioca, ukoliko optuženi nije u mogućnosti da se sam brani.

Za prestupe i zločine koje su pojedinci počinili u toku rata i time povredili ugled i čast srpskog naroda, Antifašistička skupština narodnog oslobođenja Srbije je novembra 1944. godine osnovala specijalnu ustanovu – sud za suđenje zločina i prestupa protiv srpske nacionalne časti (Cvetković 2010: 101). Ovaj sud je imao zadatak da sudi svakom licu koje je za vreme okupacije počinilo zločin ili bilo kakav drugi prestup „protiv srpske nacionalne časti”, što su bila dela koja se ne mogu kvalifikovati zajedno kao veleizdaja ili kao pomaganje okupatora u vršenju ratnih

zločina (Kulić 1964: 194). Sankcije koje je ovaj sud mogao da izrekne su: kazna lakog i teškog prisilnog rada, kazna gubitka nacionalne časti (u koju je bio uključen i gubitak građanske časti), kao i kazna konfiskacije imovine.

Drugi podzakonski akti koji su doneti po završetku rata, a odnose se na vojne sudove, jesu oni o amnestijama iz 1944, 1945. i 1947. godine (Barić i Radelić 2008: 625). Prvi od njih, donet 30. avgusta 1944, odnosio se na poziv Tita, upućen četničkim odredima, hrvatskim i slovenačkim domobranima i drugim neprijateljskim formacijama, da napuste okupatorske vlasti i pristupe Narodnooslobodilačkoj vojsci. Tu je navedeno da će se svima onima koji do sredine septembra 1944. pređu na stranu Narodnooslobodilačkog pokreta oprostiti učešće u neprijateljskim formacijama. Ukaz se nije odnosio na ozbiljnije zločine. Naredni ukaz o amnestiji stupio je na snagu 3. avgusta 1945. godine. Razlika u odnosu na onaj iz 1944. je ta što je ovaj podrazumevao oproštaj samo onim pripadnicima neprijateljskih formacija koji su bili nasilno mobilisani nakon 1. januara 1942. (nije se odnosio na ljoticévece, ustaše i druge). Treća amnestija, 9. maja 1947, odnosila se na maloletna lica koja su bila deo Jugoslovenske vojske u otadžbini (JVuO) (Cvetković 2009: 121).

Temom funkcionisanja sudstva u Jugoslaviji nakon rata bavilo se nekoliko autora. Pukovnik Gavriilo Gagović, koji je bio predsednik Vojnog suda u Nišu, pisao je o funkcionisanju vojnog sudstva u načelu u novoj Jugoslaviji. S druge strane, neki autori, kao na primer Srđan Cvetković, na drugačiji način obrađuju ovu temu. U centru pažnje njegovog istraživanja nisu samo vojni sudovi kao takvi, već i novi poredak koji stupa na snagu po završetku rata. Baveći se represijom u Jugoslaviji, on obrađuje i pitanje formalnog i neformalnog sudstva i odnosa prema onima koji su okarakterisani kao narodni neprijatelji. Zaključci do kojih je on došao po pitanju držanja novih vlasti prvih godina posle rata naglašavaju obračun sa političkim neistomišljenicima, gde je stradao veliki broj ljudi, među kojima nisu bili samo ratni zločinci, već i oni nevini. „Divlja čišćenja” koja nastupaju neposredno po oslobođenju, a za kojima slede brzi javni procesi pred vojnim sudovima (Cvetković 2011: 15), sudovima nacionalne časti i civilnim

sudovima su dve glavne stavke koje se navode kao dokaz o komunističkoj represiji i instrumentalizaciji NO borbe po njenom završetku. Štaviše, Cvetković period od 1944. do 1951. opisuje kao period izuzetne represivnosti, koji upravo „divlja čišćenja” i broj smrtnih kazni čine takvim. Gotovo istog stava su i neki hrvatski autori, kakav je recimo Vladimir Gajger, koji tvrdi da su se i po oslobođenju zemlje u Hrvatskoj događale masovne egzekucije, „institucionalne ili izvaninstitucionalne” (Gajger 2011: 60). Međutim, postojale su i određene težnje suda ka liberalizaciji. Ova pojava se objašnjava kao političko – propagandni čin, u cilju prikazivanja Jugoslavije kao tolerantne zemlje u domaćem, a pre svega u zapadnom javnom mnjenju (Cvetković 2009: 126).

Cilj ovog rada je istraživanje funkcionisanja Vojnog suda kragujevačke vojne oblasti. U centru pažnje su bili različiti segmenti funkcionisanja suda – od prirode toka procesa preko vrsti neprijateljskih formacija i prestupa do visine glavnih i sporednih kazni. Ovaj sud sa značajnijim radom počinje pred kraj rata, 1944. godine. Po svom ustrojstvu, Vojni sud je bio nadležan kako za čisto vojna krivična dela, tako i za dela ratnog zločina i izdaje. Prestao je sa radom 1947. godine, kada opada aktuelnost zločina koji su spadali u njegovu nadležnost. Po ukidanju kragujevačkog suda, ovlašćenje za suđenja u ovoj oblasti dobijaju vojni sudovi u Beogradu i Nišu.

Izvori na osnovu kojih je vršeno istraživanje su dosijea 294 procesuiranih, koja su sastavni deo fonda „Vojni sud 1944–1947” Istorijskog arhiva Šumadije (IAŠ, VS 1944–1947). Dokumenta su raspoređena u 15 kutija. Obavezni delovi svakog dosijea bili su optužnica, zapisnik sa suđenja, presuda i izveštaj Višeg vojnog suda, dok su duži procesi obilovali i drugom dokumentacijom, poput molbi i žalbi. Centralni deo svakog dosijea jeste zapisnik, iz kog se može iščitati tok suđenja: članovi komisije, iskazi tužioca i svedoka i odbrane. Arhivska građa suda dolazi u nadležnost Okružnog suda u Kragujevcu 1989. godine iz institucija koje su preuzele jurisdikciju nad kragujevačkom vojnom oblašću (vojni sudovi u Beogradu i Nišu). Odatle se kasnije prebacuje u Istorijski arhiv Šumadije.

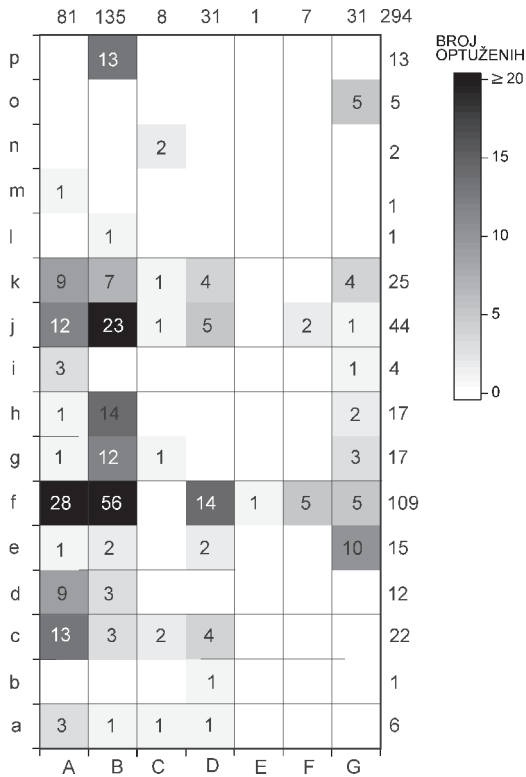
Rezultati

Vojni sud kragujevačke vojne oblasti počinje sa značajnijim radom 1944. godine i funkcionise do 1947. godine. Kada je osnovan, u nadležnosti ovog suda bilo je da sudi za sva krivična dela koja izvrši neko vojno lice (vojnici, podoficiri, oficiri i ratni zarobljenici), ali je osim toga mogao suditi i civilnim licima za dela ratnog zločina i za sva dela koja učine kao narodni neprijatelji. Sudsko veće je tokom čitavog trajanja rada suda bilo tročlano i najčešće se sastojalo od istaknutih boraca partizanskih odreda. Do promene u sastavu suda dolazi 1946. godine, kada se tu pojavljuju i neke istaknutije komunistkinje – borkinje koje su učestvovala u ratu. Nakon što bi ova tročlana komisija donela presudu u pojedinačnim slučajevima, svaka od tih presuda bi otišla dalje na proveru Višeg vojnog suda koji bi mogao da je potvrdi ili poništi. Ovo je bila praksa u svakom krivičnom procesu, čak i ako optuženik ne bi pisao molbu za umanjenje kazne. U toku procesa, nakon što bi Odeljenje za zaštitu naroda (OZNA) saslušalo optuženog, istupali bi svedoci koje je ono takođe pozivalo i odgovarali bi na pitanja u vezi sa slučajem. I sam optuženi je imao prava da pozove neke od svedoka, te bi postupak sa njima bio isti kao i sa onima koje bi pozvala OZNA.

Prestupi za koje se sudilo su bili u rasponu od saučesništva u ubistvu partizana ili ubistva, do otkrivanja lokacija gde su se krili partizani u toku rata. Najbrojniji su bili oni koji su bili saučesnici u hvatanju rodoljuba (37%), a najmanje je bilo onih koji su u toku rata javno simpatisali neku od neprijateljskih formacija ili ličnosti. Drugi po brojnosti prestup bio je govor protiv partizana – 15% (slika 1).

Procesuirani su pripadali različitim neprijateljskim formacijama ili su bili njihovi pomagači. Najbrojniji su bili pripadnici četničkih odreda (81 – 27.5%) i njihovi saradnici (135 – 46%), dok je najmanje bilo saradnika Srpske državne straže (SDS, 3 – 1.1%) i Srpskog dobrovoljačkog korpusa (SDK, 1 – 0.4%).

Najbrojnije kategorije među neprijateljskim formacijama bili su pripadnici četničkih odreda kao i njihovi saradnici, dok je najmanje saradnika SDS-a i SDK-a. Među kategorijama prestupa, najfrekventnije je bilo saučesništvo u

Slika 1. LEVO: Broj pokrenutih optužbi prema vrsti prestupa i pripadnosti odgovarajućim grupama DESNO: Srednja kazna nakon prve presude (izražena kao medijan kazni osuđenih). Na skali je označena visina kazne (* – uključujući smrtne presude i doživotne kazne). Brojevi u tabeli predstavljaju broj osuđenih.

PRESTUP:

- a – ubistvo
- b – pokušaj ubistva i silovanje
- c – saučesnik u ubistvu
- d – batinanje
- e – saradnja sa okupatorima
- f – saučesništvo u hvatanju rodoljuba
- g – otkrivanje lokacije rodoljuba
- h – skrivanje četnika
- i – član „Crne trojke”
- j – govor protiv partizana
- k – protivljenje narodnoj borbi
- l – život sa okupatorom
- m – član prekog suda
- n – simpatizer ljotićevaca
- o – simpatizer nedićevaca
- p – simpatizer četnika

GRUPACIJA:

- A – četnici, B – saradnici četnika,
- C – SDK, D – SDS,
- E – saradnici SDK, F – saradnici SDS,
- G – saradnici okupatora

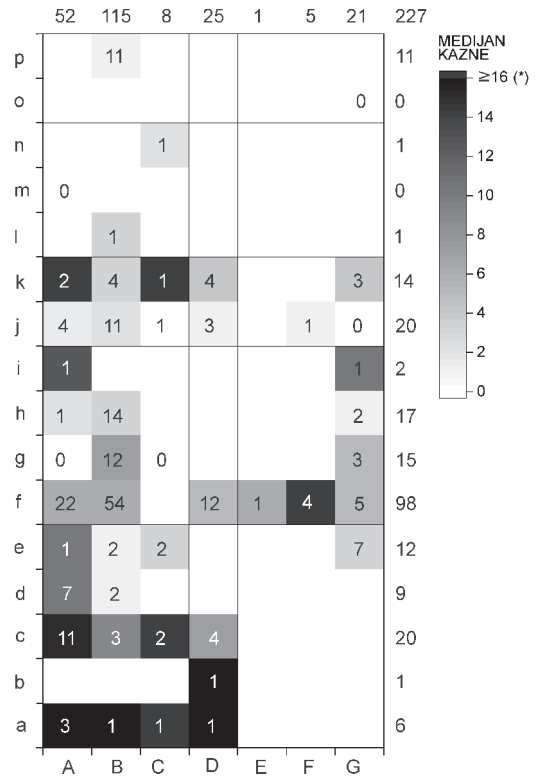

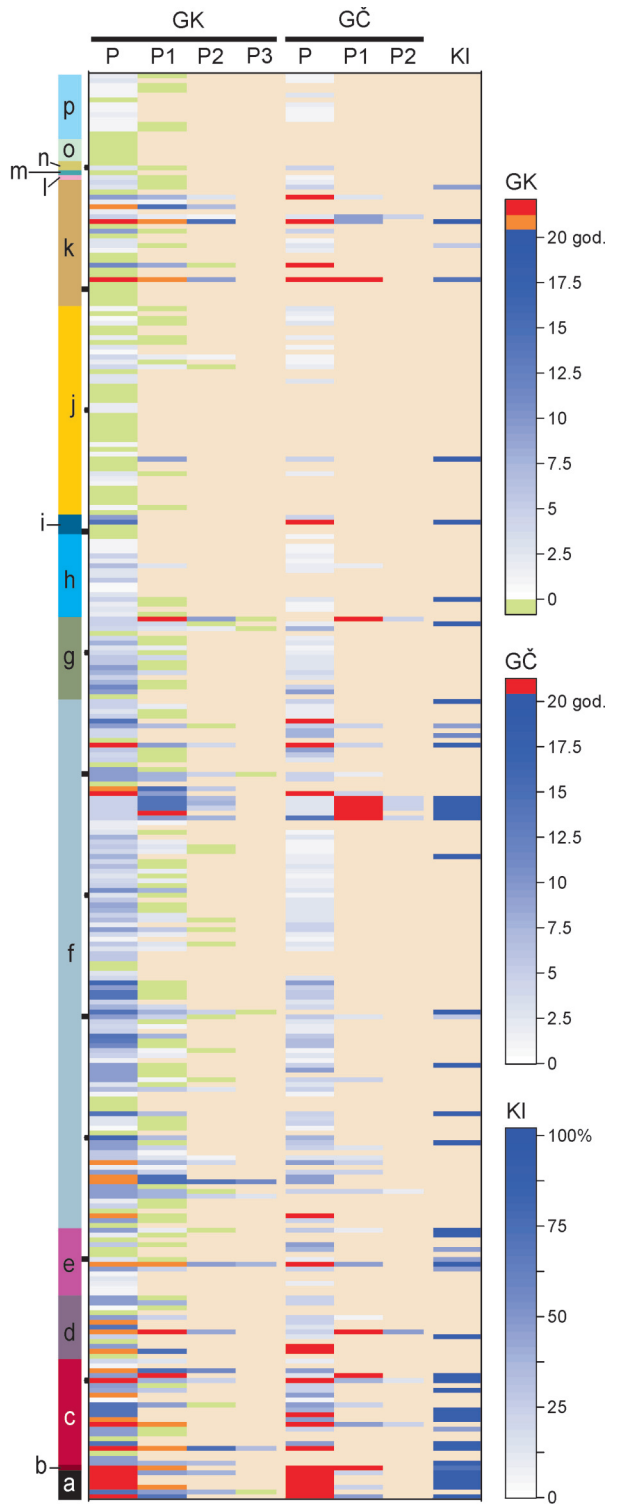
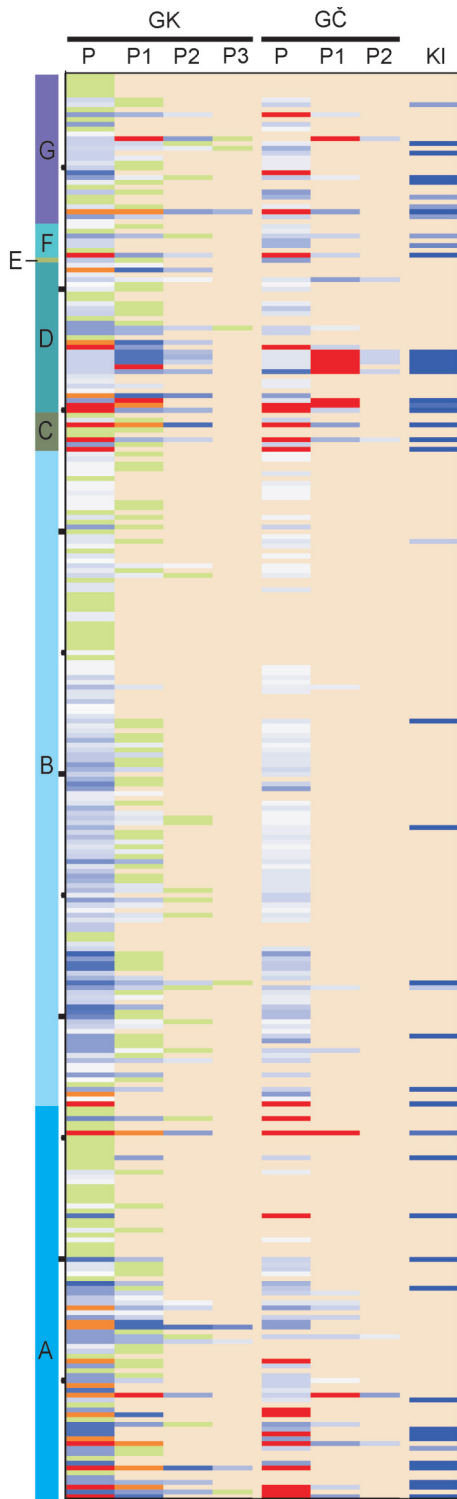
Figure 1. LEFT: Number of charges raised divided by type of transgression and group belonging RIGHT: Average penalty after the first judgment (expressed as median of the sentences given to those convicted). The scale indicates the severity of the punishment (* – including death sentences and life sentences). The numbers in the table represent the number of those convicted.

TRANSGRESSION:

- a – homicide
- b – attempted homicide and rape
- c – accomplice to homicide
- d – assault
- e – collaboration with the occupiers
- f – accomplice to catching patriots
- g – revealing the location of patriots
- h – hiding Chetniks
- i – membership in the “black trojkas”
- j – speaking against the Partisans
- k – opposition to the national struggle
- l – cohabiting with the occupiers
- m – membership in a drumhead court-martial
- n – supporting Ljotić
- o – supporting Nedić
- p – supporting Chetniks

GROUP:

- A – Chetniks, B – Chetnik collaborators, C – Serbian Volunteer Corps (SVC), D – Serbian State Guard (SSG), E – SVC collaborators, F – SSG collaborators

Slika 2 (naspramna strana). Pregled dosuđenih kazni za 294 procesuirana lica. Na levom grafiku procesuirani su svrstani po grupacijama (na osnovu toga kako je navedeno u optužnici), a na desnom prema zločinu za koji su optuženi.

KAZNA:

GK – glavna kazna: P – nakon prve presude, P1 – nakon prvog preinačenja, ... P3 – nakon treće. Na skali (GK) predstavljena je visina kazne; naranđastom bojom označena je doživotna robija, a crvenom smrtna kazna.

GČ – gubitak građanske časti: P – nakon prve presude, P1 – nakon prvog preinačenja, P2 – nakon drugog. Na skali (GČ) predstavljen je vremenski period; crvena boja označava trajan gubitak časti.

KI – konfiskacija imovine. Na skali (KI) označen je iznos konfiskovane imovine u procentima.

PRESTUP:

- a – ubistvo
- b – pokušaj ubistva i silovanje
- c – saučesnik u ubistvu
- d – batinanje
- e – saradnja sa okupatorima
- f – saučesništvo u hvatanju rodoljuba
- g – otkrivanje lokacije rodoljuba
- h – skrivanje četnika
- i – član „Crne trojke”
- j – govor protiv partizana
- k – protivljenje narodnoj borbi
- l – život sa okupatorom
- m – član prekog suda
- n – simpatizer ljotićevaca
- o – simpatizer nedićevaca
- p – simpatizer četnika

GRUPACIJA:

- A – četnici, B – saradnici četnika
- C – SDK, D – SDS
- E – saradnici SDK, F – saradnici SDS
- G – saradnici okupatora

hvtanju rodoljuba (109 – 37%) kao i govor protiv partizana (44 – 15%). Najmanji broj procesuiranih je bio terećen za simpatisanje četnika, nedićevaca ili ljotićevaca. Njih je skupa bilo 20.

U građi na kojoj se zasniva istraživanje eksplicira se 16 vrsta prestupa. Najteža kazna je bila izricana za ubistvo i to je bila kazna smrti streljanjem, kao i za saučesništvo u ubistvu, gde su, zavisno od težine prestupa izricane kazne bile od 10 godina do smrtna. Najniže kazne su bile za simpatisanje različitih neprijateljskih formacija (do 3 godine), kao i za govor protiv partizana (maksimalna kazna iznosila je 4 godine).

Prilikom istraživanja, jedno od pitanja bilo je i da li je bilo uslovljenosti između pripadnosti

Figure 2 (opposite page). Overview of sentences given to the 294 processed persons. The left graph shows group belonging (as stated in the indictment), while the right one indicates the crime for which they were charged.

SENTENCE:

GK – main sentence: P – after first judgment, P1 – after first reversal of judgement, ... P3 – after third. The scale (GK) shows the severity of the sentence; life sentence is orange, and death sentence is red.

GČ – loss of civic honor: P – after first judgment, P1 – after first reversal of judgement, P2 – after second. The scale (GČ) indicates the time periods; a permanent loss of honor is indicated in red.

KI – confiscation of property. The scale (KI) indicates the amount of property confiscated in percentages.

TRANSGRESSION:

- a – homicide
- b – attempted homicide and rape
- c – accomplice to homicide
- d – assault
- e – collaboration with the occupiers
- f – accomplice to catching patriots
- g – revealing the location of patriots
- h – hiding Chetniks
- I – membership in the “black trojkas”
- j – speaking against the Partisans
- k – opposition to the national struggle
- l – cohabiting with the occupiers
- m – membership in a drumhead court-martial
- n – supporting Ljotić
- o – supporting Nedić
- p – supporting Chetniks

GROUP:

- A – Chetniks, B – Chetnik collaborators, C – Serbian Volunteer Corps (SVC), D – Serbian State Guard (SSG), E – SVC collaborators, F – SSG collaborators

neprijateljskoj formaciji i visine kazne. Rezultat do kog se došlo po tom pitanju bio je da nije bilo uslovljenosti, odnosno da visina kazne za određeni prestup nije bila uslovljena pripadnošću nekoj neprijateljskoj formaciji, već su kazne bile približne i u skladu sa težinom prestupa.

Kada se govori o izvršenim smrtnim presudama, one su bile izrečene za ubistvo rodoljuba ili saučesništvo u ubistvu. Od ukupno 17 smrtnih presuda, 4 su bile izvršene dok su ostale preinačene u vremenske kazne. I ovde se uviđa isti prestup – saučesništvo u ubistvu ili ubistvo.

Preinačenja se pojavljuju kako kod smrtnih, tako i kod vremenskih kazni (slika 2). Kod nekih procesuiranih, preinačenja kazni je bilo i do tri

puta. Ono što je značajno za preinačenja kazni, a pre svega za prevremena oslobođenja jeste da je procesuirani i po puštanju na slobodu bio u obavezi da na neki način da svoj doprinos u izgradnji novog sistema. Naime, popravni dom, u kom su osuđenici izdržavali svoje kazne, bi slao izveštaje o vladanju osuđenika i tome na koji način je kazna uticala na njega. Ukoliko bi osuđenik bio pušten na slobodu, Narodni odbor bi ga posmatrao nakon toga i takođe slao izveštaje o doprinosu u javnom životu. Na taj način bi vlasti procenile da li je kazna uticala vaspitno na procesuiranog ili ne.

Sud je mogao da donese glavnu i sporednu kaznu. Glavna kazna se odnosila na zatvor i prisilni rad, dok se sporedna kazna sastojala iz konfiskacije imovine i gubitka građanske časti. Pomenuta preinačenja kazni su se odnosila i na kaznu gubitka građanske časti. I tu su se uviđali slučajevi u kojima su osuđenima kazne bile promenjene i do tri puta. Budući da je socijalna struktura osuđenika bila raznovrsna, i kazna konfiskacije je vršena kod različitih društvenih grupa, od seljaka tj. zemljoradnika, preko zanatlija i učenika, do najmalobrojnijih – industrijalaca. Kada se radilo o kazni konfiskacije kod učenika koji su bili maloletni, to se odnosilo na ukidanje prava na nasleđstvo, tj. oduzimanje istog.

Baš kao i kod glavne kazne, i kod sporednih se mogu pratiti odnosi između pripadnosti određenoj neprijateljskoj formaciji i težine kazne. Međutim, ni ovde se ne uviđa specifična povezanost tj. viša kazna u odnosu na određenu neprijateljsku formaciju.

Diskusija

Kad je reč o vrstama prestupa za koje su izricane kazne, iako je bilo 294 različita slučaja moguće ih je svrstati u 16 grupa prestupa, koji se i ekspliciraju u građi: saučesništvo u hvatanju rodoljuba, otkrivanje lokacije rodoljuba, saučesništvo u ubistvu, ubistvo rodoljuba, skrivanje četnika, govor protiv partizana, saradnja sa okupatorom, simpatisanje četnika, simpatisanje drugih neprijateljskih formacija, batinanje ljudi, ometanje narodne borbe i članstvo u četničkoj „Crnoj trojci”. Od ukupnog broja, oko 70% čine pripadnici četničkog odreda i njihovi saradnici.

Važno je uočiti da saradnici nisu bila vojna lica – najčešće su to bili „obični” građani, zanatlije, zemljoradnici koji bi na bilo koji način pomogli ili podržali četnički odred. Po brojnosti za njima idu pripadnici SDS-a, dok su svi ostali manje zastupljeni (saradnici SDS-a, pripadnici SDK-a, njihovi saradnici). Ovakvo stanje stvari može značiti da je uticaj četničkog odreda na prostoru Šumadije bio najjači ili bar jači u odnosu na uticaj nekih drugih neprijateljskih formacija, te je i brojnost četničkih boraca i njihovih saradnika bilo koje vrste bila daleko veća. Kada se govori o vrstama prestupa za koje je kragujevački Vojni sud donosio presude, najbrojniji su bili oni koji su terećeni za saučesništvo u hvatanju rodoljuba, potom oni koji su govorili protiv partizanskih odreda, a onda saučesnici u ubistvima rodoljuba. I u ovim kategorijama su najbrojniji bili saradnici četničkih odreda, posebno u kategoriji saučesništva u ubistvu rodoljuba. Naročito je zanimljiv prestup govora protiv partizana koji je bio drugi po brojnosti, a prosečna kazna za njega je bila oko 3 godine prisilnog rada. Bitno je napomenuti da su procesuirani koji su bili terećeni za ovaj prestup bili oslobođani češće od onih koji su terećeni za neki drugi prestup. Osim ovog, pojavljuju se i još neki „nesvakidašnji” prestupi poput simpatisanja četnika, Nemaca, nedićevaca ili ljotićevaca. Za sve ove simpatizere kazna je išla do 2 godine prisilnog rada.

Kada se govori o drugim prestupima, prosečne kazne gotovo da se nisu razlikovale u zavisnosti od pripadnosti određenoj neprijateljskoj formaciji. Za najbrojniji prestup, saučesništvo u hvatanju rodoljuba, za pripadnike bilo koje neprijateljske formacije kazna je bila 5 godina prisilnog rada. Isti je slučaj i sa ostalim zabeleženim prestupima – za otkrivanje lokacije rodoljuba to je oko 7 godina, za skrivanje četnika oko 3 godine, itd. Za teže prestupe poput batinanja ljudi i ubistva, kazna je takođe bila istovetna. Kod batinanja ljudi je to oko 10 godina, dok je za ubistvo kazna uvek bila smrt streljanjem. Iz ovoga se može zaključiti da je odnos suda prema svim osuđenima bio isti, odnosno da nije bilo eventualne razlike u tretiranju prestupa na osnovu pripadnosti nekoj formaciji, već su svi pred zakonom bili jednaki. U prilog takvoj tvrdnji ide i podatak da su generalne prosečne kazne u zavisnosti od pripadnosti takođe bile približne, a

išle su od 3 do 6 godina. Razlika je u tome što se kod nekih pojavljuju i smrtne kazne jer su osuđenici terećeni za najteže prestupe bili pripadnici tih neprijateljskih formacija.

Jedan od najbitnijih podzakonskih akata koji su uticali na rad suda bio je Ukaz o amnestiji iz 1945. godine kojim je veliki broj osuđenika pušten na slobodu, ili im je kazna umanjena. Ovaj ukaz je naročito bitan, jer nastaje u takozvanom „prelaznom” periodu, u kom postoje dve paralelne vlade – kraljevska i revolucionarna, odnosno Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije. Već tada kreću pripreme za predstojeće izbore. Kako bi bila sigurna u zvaničnu prevlast i ukidanje monarhije, nova vlast donosi ukaz o amnestiji koja ima za cilj da pokaže i obeća liberalnost i tolerantnost čak i prema zagovornicima starog režima. Prelomni izbori bili su 11. novembra 1945. godine, kada KPJ ubedljivo pobeđuje i zvanično dolazi na vlast. Uz to, zemlja je tek oslobođena i u tom trenutku je najpotrebnije obnavljanje zemlje. Smatrajući da je kazna delovala vaspitno, vlasti bi osuđenike puštale na slobodu, ali bi ih potom proveravale da li se zalažu za nov poredak, da li učestvuju na neki način u obnovi zemlje i slično. Dakle, vlast je želela da pokaže liberalnost i toleranciju prema onima koji su ranije bili zagovornici starog društvenog uređenja, ali su tražili prihvatanje nove vlasti i učestvovanje u aktuelnim potrebama zemlje. Možda se može reći da je oslobađanje političkih neistomišljenika bilo uslovljeno dnevopolitičkim dešavanjima, ali je preterano reći da je donošenje amnestija stvar formalnosti. Veliki procenat oslobođenja ili umanjena kazni dokazuju pragmatičnost donošenja tih ukaza. Liberalizacija suda je najpre bila u kontekstu unutrašnjih potreba bez prevelikih upliva spoljnopoličkih faktora. Iako se postupanje prema neistomišljenicima može objasniti potrebom za učvršćenjem vlasti, krajnji produkt je isti – odsustvo izvršenja smrtnih kazni i velike stope oslobođenja ili umanjena kazne. Međutim, ovakav razvoj suda se ne mora nužno posmatrati samo u kontekstu aktuelnih potreba sistema. I bilo je za očekivati da po uspostavljanju novog režima i novog društvenog uređenja usledi period stabilizacije i razvoja koji sa sobom povlači i liberalizaciju sudstva.

Pored glavne kazne, koja se odnosila na kaznu prisilnog rada, sud je mogao da donese i sporednu kaznu, koja se odnosila na konfiskaciju imovine i gubitak građanske časti. Dok se pod konfiskacijom podrazumevalo oduzimanje imovine osuđenika u korist države, gubitak građanske časti je značio ukidanje biračkog prava osuđeniku. Takođe, on nije bio u mogućnosti da se zaposli, nije imao mogućnost javnog oglašavanja, a osim toga je i neka vrsta društvene stigme stajala uz njegovo ime. Baš kao ni kod glavnih kazni, ni kod sporednih nije bilo razlika u težini kazne u odnosu na pripadnost određenoj neprijateljskoj formaciji. Kada se govori o kazni konfiskacije imovine, ona je bila izražavana u procentima i najbrojnijoj kategoriji, saradnicima četničkih odreda, ona je najčešće bila potpuna, odnosno 100%. Isto je i sa pripadnicima četničkih odreda, kao i pripadnicima SDS-a. Po pitanju gubitka građanske časti situacija je ista. Najviše ih je u kategoriji saradnika četničkih odreda, pre svega za prestup saučesništva u hvatanju rodoljuba. Nakon nje je dolazila kategorija pripadnika četničkih odreda, takođe za isti prestup. Kao i kod glavnih kazni, i kod sporednih je ovo važan podatak, jer to takođe znači da sud nije donosio presude na osnovu pripadnosti, već samo na osnovu težine prestupa.

Period u kom je Vojni sud kragujevačke vojne oblasti funkcionisao je ujedno bio i period početka vojnog sudstva posleratne države. Zakonski akti koji su tada doneti su bili gotovo potpuno ispoštovani i u radu kragujevačkog Vojnog suda. Ovo se pre svega odnosi na istovetnost visine i težine kazne u odnosu na pripadnost određenoj neprijateljskoj formaciji – i kada se radi o glavnim, ali i kada je reč o sporednim kaznama. Takođe, veliki broj preinačenih smrtnih kazni govori i o nekoj vrsti težnje ka dodatnoj liberalizaciji. Zbog svega toga se može reći da je Vojni sud kragujevačke vojne oblasti radio prema propisima koji su predviđeni za ovu vrstu institucije.

Zaključak

U ovom radu se istraživalo funkcionisanje Vojnog suda kragujevačke vojne oblasti u prvim godinama posleratne jugoslovenske države. Istraživanjem se došlo do zaključka da je

kragujevački sud gotovo u potpunosti radio po zakonskim aktima koji su bili doneti u prvim godinama nakon rata. Visina i težina kazni koje je sud izricao bile su u potpunosti nezavisne od pripadnosti određenoj neprijateljskoj formaciji. Ovo se odnosilo i na glavne i na sporedne kazne. Kazna konfiskacije imovine, kao i kazna gubitka građanske časti, bile su izricane bez obzira na imovinsko stanje i pripadnost određenoj neprijateljskoj formaciji. Jedini pokazatelj uslovljenosti rada sudstva aktuelnim potrebama novog režima bilo je donošenje amnestije iz 1945, ali je za rad suda od najvećeg značaja činjenica da je taj ukaz zaista i primenjivan. Ovim ukazom je veliki broj osuđenika pušten na slobodu ili im je kazna umanjena. Takođe, u nekim segmentima rada suda se uviđa i određena težnja ka liberalizaciji. Ovo se pre svega odnosi na veliki broj smrtnih kazni koje su preinačene u vremenske. Osim toga, zanimljivo je da se principi novog režima uviđaju i u radu suda po pitanju sastava sudskog veća koje od 1946. godine dobija i neke istaknute komunistkinje koje 1945. godine dobijaju pravo glasa. Stoga se može reći da je Vojni sud kragujevačke vojne oblasti u svim segmentima svog rada poštovao propise posleratne države, a da su uz to postojale i težnje ka liberalizaciji.

Izvori

Istorijski arhiv Šumadije, fond „Vojni sud 1944–1947”

Literatura

Barić N., Radelić Z. 2008. *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946*. Hrvatski institut za povijest

Cvetković S. 2009 Prilog proučavanju amnestija i abolicija političkih osuđenika u Jugoslaviji 1944–1980. *Arhiv*, 1-2: 120.

Cvetković S. 2010. Krivičnopravne osnove političke represije u Srbiji 1944-1985. *Pravo i društvo: časopis za pravnu i političku kulturu*, 3: 99.

Cvetković S. 2011. *Žrtve komunističkog revolucionarnog terora u Srbiji posle 12. maja*

1944. *Hereticus: časopis za preispitivanje prošlosti*, 1-2: 11.

Gagović G. 1975. Vojni sudovi u Novoj Jugoslaviji. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 103-109.

Gajger V., Rupi M., Kevo M., Kraljević E., Despot Z. 2008. *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest

Gajger V. 2011. Partizanska i komunistička represija i zločini u Lici 1945. *Hereticus: časopis za preispitivanje prošlosti*, 1-1: 54.

Hrnčević J. 1944. *Uputstvo o poslovanju vojnih sudova*. Arandelovac: Štamparija komande mesta

Kulić D. 1964. *Narodnooslobodilački odbori i sudovi u Srbiji*. Beograd: Savremena administracija

Petranović B. 1988. *Istorija Jugoslavije I*. Beograd: Nolit

Jelena Riznić

Military Court in Kragujevac from 1944 to 1947

The focus of research is the work of the Military court in Kragujevac, which was active from 1944 to 1947. Some kind of judiciary existed even during the war, but formally it was constituted in 1944, at the end of the insurrection. Transgressions for which the court was adjudicating were: homicide, attempted homicide and rape, accomplice to homicide, assault, collaboration with the occupiers, accomplice to catching patriots, revealing the location of patriots, hiding Chetniks, membership in the “black trojka”, speaking against the Partisans, opposition to the national struggle, cohabiting with the occupiers, membership in a drumhead court-martial, supporting Ljotić, supporting Nedić and supporting Chetniks. There were also 6 categories of groups which were considered hostile formations, to which those convicted could have belonged. It

was concluded that the sentencing was not affected by affiliation with the hostile formations. The penalties were the same for all convicts and they depended on the weight of their transgressions. This refers to both time served and loss of civic honor and confiscation of property. Also, tendencies towards liberalization were noted, namely in an act of amnesty many convicts were released or their sentences were reduced. Based on these facts, it can be concluded that the Military court in Kragujevac largely respected the regulations of the postwar country and that there were tendencies towards liberalization.